

45-71

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અધિકારીશ્રી સંપ્રદ
૨૨૪૨૨

O.T.
276
6. FEB. 1941

941

86

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક 22722 કિમત

ગ્રંથનામ C13812204

બર્ગીક ૯૪૨

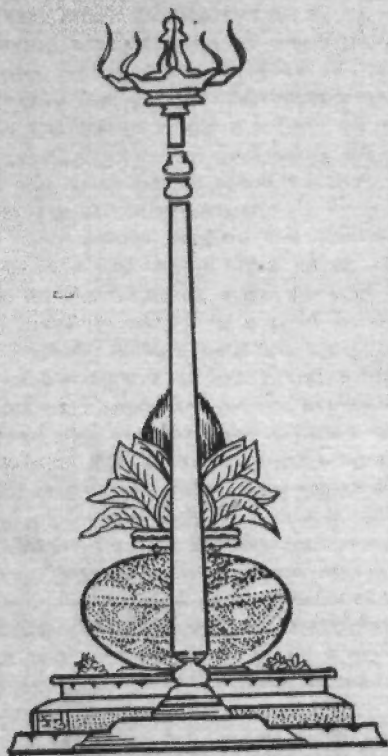
લગ્નોત્સવ

દાંપત્યજીવનના પ્રારંભકાળની મંગળ ભાવનાઓ, આશાઓ
અને આકાંક્ષાઓનાં આઠ ચિત્રો.

(ચિત્રકાર)

કનુ દેસાઈ

શ્રી કાકાભાઈન કલેલકર અને
શ્રી ડાહરરાય ગોકળની
પરિપૂર્તિઓ સાથે

All rights reserved by the Artist

ગ્રીષ્મ આરતિ - ૧૯૪૧

કામત ૧૧ રૂપિયા

आशीर्वाद

જાતા સારા સારા જ્ઞાતિવિષયકોની જ્ઞાતકાર પાતાની ચિત્રજ્ઞાની ખૂબીનાં વર્ણનો મેળવતા જુનાઝાડી માગ્યજાડી થયા છે. એટલે એમની ચિત્રજ્ઞા વિષે મારા જેવા કેવળ જ્ઞાતિમી વધારે નો થું તમે ? પણ વિજ્ઞાનીક સાધનો સંબંધને કારણે જુનાઝાડીના વિજ્ઞાનનાં સાતે વગરીઓં મેં જોયાં છે અને આ યુવાનીની ચિત્રજ્ઞાના નિકાસ વિષે માંધેલી આશાઓ વર કાવેલી જોશી સમાધાન અનુમયું છે. એટલે એ સમાધાન અહીં મેં શકેદમાં વ્યક્ત કરવાનો જ કેવળ કારણ છે.

જુમાઝીની છઠા તરફ હું પ્રથમ આજુબાજુ એક વિચિત્ર રીતે નાનપણમાં જંગલમાં રખતા ઝાડોનાં થડો તરફ અને એમની ચિત્રચિત્ર આકૃતિઓથી વ્યત્ક થતી માવનાંઝા તરફ માંડે પ્લાન હતું. એક વખતે સાવંતવાડી તરફના એક ઝાડના થડમાં પશ્ચાતાપવચ્ચ વિશ્વામિત્રનું એ રક્ષેન કયું હતું, ત્યારથી ઝાડોનાં થડ મારાં વિશેષ દોરતો બન્યાં હતો, અને જેમ વિશ્વાટીનાં અનેક જાતનાં નખનાં મારા મગજમાં ફસી ગયાં છે, તેમ ઝાડનાં થડની વેદનાંઝા અને ચિંતોઝા, દદતા અને હાતરતા, વિવાદ અને કૂલ્તાર મારા મગજમાં ફસી ગયાં છે. ડોઝી જુમારી પોતાના હૃદયનું રક્ષય જેમ પોતા પાસે જ રાખે તેમ ઝાડનાં થડોનાં દુનિયાનો આ વિશેષ પરિચય મેં મારા હૃદયમાં જ સાચવી રાખ્યો હતો-આ આતંદના સમમાવી અલભ દુનિયામાં ડોઝી હોઝી શકે એ આશા એ મેં સેવી ન હતી. પણ એક વખતે એક ચિત્રમાં મજાનાં થડો મારી નજર કુપરે અથડાયાં અને મને થયું કે એક સમાનપણી અડી બાગ્યો છે. પછી રામપાલિય રીતે એ જિજ્ઞાસુ ડોઝ છે નેની તપાસ કરી ત્યારે ખબર પડી કે એ ના આપમા વિશ્વાપીટના જુમાઝી જ છે. મનમાં વિચાર આવ્યો, કે પોતાને આવો સિન્ધ્યાષ આપનારને જોઝી મારી પોંડે અનેક ઝાડો પણ રાજી થયાં દશે.

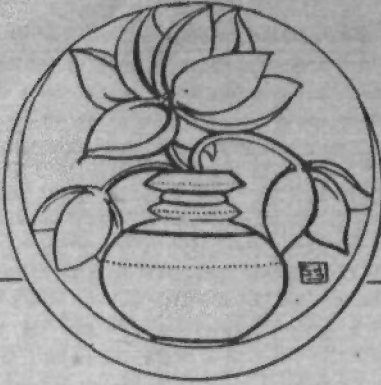
ત્યાગથી જનુમાઝીની છાતીની હૃદય હસે તો આખો છ. જેમ હું જીવનનો રમફડું છું, તે જ પ્રમાણે રસનો પણ ભ્રમર છું. એક જ રસમાં રંધાપર્યાય રહેવું એ મારે માટે નથી. અનેક પ્રાન્તોમાં ફરવું, અનેક દેવતાનો પરિચય પામવો, એક જ વસ્તુ અનેક રીતે તપાસવી, એ જેમ મારા સ્વભાવ છે તેમ જ જનુમાઝીમાં પણ ચિત્રછાત્રનાં અનેક દેવતા એક-સામટાં ખેડવાની રૂઝિ જોઝી મને થયું છે આ પણ ફિક રમિયા છે.

જુનુમાઝીની ચિત્રજ્ઞામાં યુજરાત પ્રગટ થાય છે. યુજરાતની ખૂબીઓ બતાવવાનું મને હોય છે તે નું કહીશ કે જુનુમાઝીની ચિત્રજ્ઞામાં છે તમે જોશો. રવિમાઝી, જુનુમાઝી, સોમાલાલ, પરીખ, જાવડ અિત્યાદિ મારા બધા ઓળખાતા ચિત્રકારોએ મળીને યુજરાતનું પ્રેમજ્ઞ અને લલિત કવય એવી આબાદ રીતે વ્યક્ત કર્યું છે કે એ બધાનાં ચિત્રો એકત જરી-ને શ્વરાજાનાં સપનાં એવતા આજના યુજરાતનું મહાકાવ્ય વ્યક્ત કરી શકાય.

હુદરતનું ગમે તે કૃત તો, ને એમ સુવર હોવાનું જ, તેમ જીભાડીનાં બધાં પિંચામાં સામંજસ્ય જાવાનું જ. અથવા એમ કહી શકાય કે એમની રેખાઓ નૃત્યજ્ઞાની બધી ખુબીઓ શીખીને જ મુજરાતના રસજીવનનું અપરચાત કરવા અપરી છે.

જેની ચિત્રલગામો પ્રતિમા છે, તે સુપ્રસાસુપરી જે અતેજ નમતાએ રજૂ કરે તે રંગને એમાં નવીનતાના નાશ થાય એવી મતમાં બીજ પેસે છે. મને પણ એવાદ લાગે છે કે જુનામાં ચિત્રલગામો ધેણાઈ પોતાની જાળને એજાધારી અને અલૂણી કરી સૂકશે. પણ વિજ્ઞાનીના દિવસોમાં આર્થિકતાની તૈયારી રૂપે જ્યારે જુનામાં રોજ રોજ નવી નવી રંગોળીઓ ઉભી થતાની ત્યારે મને વિશ્વાસ થયો કે અંધરે આ નવયુવકને અપૂર્વ પ્રતિમા આપી છે. જો એની જલમિશ્રા કામ રહે તો જીવન જેટલી વિવિધતા એ આપણને દેખશે આપતા જ રહેશે. રેખાના રાસમાં જેમ જુનામાં થાવી ગયા છે તેમ જ રંગના અંગેલ નામાં પણ તેમનો આત્મવિશ્વાસ જીતી આવે છે. તેથી એ મને તે નિયત તે તાપણ એની મિઠાઈ એટલી નથી થતી. દરેક દરમિયાન એવર જે કામ્ય રહેલું હોય છે તે અત્યૂઠ પછડવાની શક્તિ અંધરે એમને આપી છે એથી જ જુનામાંને બાજીની બધી વસ્તુઓ સિદ્ધ થઈ છે.

વિવેચન કરવાનો સંકલ્પ હતો જ નહિ. જનુમાઝી અત્તરોત્તરે ખીલતાં જ રહે એવા આશીર્વાદ આપીને સમાધાન માન્યું છે.

પ્રેમની પરિપૂર્તિ

એકાકી ન રમતે. એમ વેદોએ ન જણું હોત તો એ ચાલત: હેમહે એ તો આખી દુનિયાનો—મનુષ્યસૃષ્ટિના તેમ જ પ્રાણિ-સૃષ્ટિના, વનસ્પતિસૃષ્ટિના તેમ જ વિષુત આદિ મૌલિક સૃષ્ટિનાનો વિશ્વજનીન અનુભવ છે. આપણે વિધવાનાની સૃષ્ટિનાં બાલકો છોએ; આપણા એવા અનુભવ થાય એમાં આશ્ચર્ય શું ? પણ શુદ્ધ, શુદ્ધ, નિષ્પ, સુષુત અને પૂર્ણ એવા પરંપરાને પણ સફૂરણ થયો છે—**एकौऽहं बहुययाम्**—એક અને અનેક વચ્ચે એમાં ખાવાં એ જ આ વિશ્વનો મોટામાં મોટો ટાલોત્સવ છે. નદી એકતા સહન થતી નથી. નદી અનેકતા ખાવા થાય છે. એકમાંથી અનેક થતું અને અનેકો દ્વારા એકનો અનુભવ કર્યો. એકનું સર્જન કર્યું એનું જ નામ જીવનસીતા.

બે દતાં. ત્યાં પ્રેમ આવ્યો. પરિણામે બેનાં એક થયાં. એમ પ્રેમવિશ્વના અતિવાસકારે એક વાલમમાં છવી દીધું. બે દતાં. પ્રેમના રસાયણને સીધે એક થયો શક્યાં, એટલે જ બેનાં તબ થયાં. એમ વિશ્વના શબ્દા સમાજશાસ્ત્રીએ ટાપસી પરી. મનુષ્યજીવનનો અતિવાસ અને એનું સમાજશાસ્ત્ર આ બે સુત્રામાં સમાવેલાં છે; એથી વિરુદ્ધ એટલા દુન્યવી અતિવાસ છે તે કનલ મનુષ્યજીવનની વિરૂદ્ધિ છે.

વેદ મિત્ર હોવા છતાં હૃદય એક થયો શકે છે એ આ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ચમત્કાર છે. બે વ્યક્તિએ પ્રેમને કારણે એકબીજીને એટલી તો પાલો શકે છે કે બેનેનું હૃદય લગભગ એક થયો જાય છે. એમાં જે હૃદયની રચના એવી છે કે પુરુષની વિમૂતિ અલગ અને સ્ત્રીની વિમૂતિ અલગ એ બંને જાણે એકબીજા—માટે જ સરજાએલાં છે, એકબીજાથી પરિપૂર્ણ થાય છે. બેના સાદચર્યથી, બેના સલકાર્યથી બંને કૃતાર્થ થાય છે અને સમાજનો હેતુ ચરિતાર્થ થાય છે, સ્ત્રી—પુરુષ વચ્ચેના અતેકવિષ સંબંધોમાં પતિ—પત્નીના સંબંધ બંનેના છે અને એક રીતે સાર્વભૌમ છે. સ્ત્રી—પુરુષ વચ્ચે પિતા પુત્રી, માતા પુત્ર, માઝીબડેન, મિત્ર મિત્ર, ગુરુ શિષ્યા, અત્યાદિ અનેક પ્રકારના સંબંધ ખીલવવાની શક્તિ મનુષ્યજીવનમાં છે, અને આમાં પણ વિજાતીયતા વાગી નીવડી શકે છે. પણ મનુષ્યજાતિએ અત્યારે સુધી ખીલવેલો સ્ત્રી—પુરુષ વચ્ચેના મુખ્ય સંબંધ તે પતિ પત્ની વચ્ચેનો છે, આ સંબંધ મનુષ્યજાતિએ ખીલવેલો છે એમ હહેવા કરતાં હૃદયને જ પીતાની અદમ્ય પ્રેરણાથી આખીમાત્ર સુપર એ સંબંધ લાલો છે, અને જે સ્થિતિ લગભગ અપરિહાર્ય છે તેને સુખમય, સૌન્દર્યમય અને હલ્યામય કરવાનો સતત પ્રયત્ન મનુષ્યસમાજે ચલાવેલો છે એમ સહેજ વિચાર કરતાં જણાશે. મનુષ્યસમાજની તમામ પ્રગતિ, મોટામાં મોટા અપલો આ સંબંધને મૂકે, તુષિકારક અને શુભપરિણામી બનાવવા માટે જ શ્રાદ્ધવામાં આવ્યા છે.

એ સંબંધનો આરંભ પ્રેમની પ્રેરણાથી, સમાજની સાક્ષીમાં, ફૂલના વિકાસ જેવો થયો જાય અને એમાંથી રોનદના બલિદાનથી વિશ્વ જીવનચોગિત પ્રગટ થાય એ એની સફળતા છે. એ વિધિને, એ મહોત્સવને આપણે વિવાદ અથવા લચે છવીએ છીએ. પ્રણયમાંથી પરિણય પરિણમે, અથવા પરિણયમાંથી પ્રણયનો આરંભ થાય, બંને શુભ જ છે.

તમસંબંધ ત્યારે જ શુભ બને છે જ્યારે એ આદર્શને અનુસરીને અને સમાજની શાક્ષીમાં થાય. અગ્નિ, સૂર્ય, તારાઓ અને વીપજ્યોતિઃ લેવ, સમાજપુરુષો અને સર્ગવિદ્વાલોએ બધાંને સાક્ષી રાખીને જ માણસ પરણી શકે છે. એ જાણ પરણે એમાં ત્રીજાને શું? સમાજને શું લાભવળી? એમ કહેનારા મઠી આવે છે. તેઓ વાસનાને આલમના દરો, હૃદયને વધાવાર દરો, પણ તમસંસ્થાને સમજી શકતા નથી. તમસંસ્થા સામાજિક જીવનના પાયામાં છે જ, જ્યાં એ મઠીને ત્રણ થાય છે ત્યાં સામાજિક જીવનનો મુલ્ય થાય જ છે. અને તેથી જ સમાજના આદર્શવિદ, સમાજની સંમતિ અને હાંસી નહિ તો સમાજનો અપિરાધ તમ્ભવિધિની પાંતિને અર્થે આવશ્યક છે જ.

સમાજશાસ્ત્રીઓ, ધર્મકારો, લોકગીનાના અગ્રણી કર્તાઓ, મહાકવિઓ, લખકો અને ચિત્રકારો બધાએ જ પોતાની પ્રતિષ્ઠા આ સંસ્થાને સુદ્ધીપિત કરવા પાછળ ખરેખરી છે. મિત્રમિત્ર દેશના અને મિત્રમિત્ર ઠાણના વિવાહવિધિ જો એકજ ઠપ્પી હોય અને એના રહસ્યનું અધ્યયન હવે હોય તો દેખાડી આવશે કે દરેક વિધિ એ જવામાં નાનકડું પણ માવનામાં એક મહાકાવ્ય જ છે. એ બધાં મહાકાવ્યો ચિત્રિત કરવાનું જો તે તે દેશના ચિત્રકારો માથે લે તો પરિણામે એક વિશાળ ચિત્રશાળા આપણને પ્રસાદવતી પડે. આવા ચિત્રકારોનું જો ક્યાં યે મોટું સંમેલન થાય તો એમાં શ્રી હનુમાચીને અવશ્ય આમંત્રણ મળવાનું. આપણા ધર્મગ્રંથો અને ધર્મકારોએ તમ્ભવિધિ પાછળ જે કાવ્ય રચ્યું છે તેનું તેમણે અધ્યયન કર્યું છે એમ ન કહેવાય. તમ્ભવિધિની ધીળીધીળી સુરંગી ખુબીઓ અને એમાંથી નીકળતી વિધવિધ અને આહલાલક સુવાસ વ્યક્ત કરવાના પ્રયાસ એમણે કર્યો નથી. પણ આજના મુજરાતના વાંપતજીવનના પ્રારંભમાં પતિપત્નીના હૃદયમાં જે મંગલ માવના સૂછળે છે, જે આશાઓ અને આશંકાઓ સેવાય છે, જે મનોરાજ્ય રચાય છે અને જે સંકલ્પો દલાવાય છે તે બધા અવિદ્યુલ પછીની પોતાની પ્રતિષ્ઠામાં ધીળીને મુખ્ય રૂપે એમને અર્પી વ્યક્ત કર્યો છે.

તમ દ્વારા જીવનકમળ સુધરે છે અને ખેલે છે, અને આદર્શની જ્યોતિની સન્નિધિથી જ વિવાહસંબંધ શુભ અને હળવાજોરી થાય છે. એ હનુમાચીની હળપના એમણે લગભગ દરેક ચિત્રમાં અનેક રીતે આપણાં મન સુપર ડસાવી છે. પહેલું જ ચિત્ર 'રોલમદુદ્રા' તરીકે. આપણામાં અથવા પાશ્વત્ય તમ્ભવિધિમાં એકબીજાનો લાઘ્ય કાલવાનો જે વિધિ હોય છે તેવા અર્ધો ન બતાવતાં હૃદયકમળ બનેએ મઠીને લાગમાં લીધું છે. બન્ને પ્રેમથી એટલાં બધાં પાસે આવી ગયાં છે કે એક જ ઇચ્છા બનેના હૃદયને પ્રખરપણે વ્યક્ત કરે છે. અનંત આકાશના પ્રતીક તરીકે માથે ચંદ્રવેા તાંબોતો છે અને એ આકાશ સુધી આપણી પ્રેમજ્યોત પહોંચાડીશું એ સંકલ્પથી એક યુવક અને એક યુવતી પાસે આવ્યાં છે. યુવકે પોતાનાં પરાક્રમનું અધિમાન અર્ધી છોડ્યું છે અને યુવતીએ લગ્નના ઇચ્છા સુતાંરી વીધો છે. પ્રેમ આગળ યુવક નમ્ર બન્યો છે, યુવતી નિર્મયબની છે, અને આવાં એ બન્નેએ રોલમદુદ્રામાં સમાજી જાય છે. આવા સંબંધને દરેક હૃદય, વગર માગે, આશીર્વાદ આપવાનું જ.

વાંપતજીવનનાં વિવા-સ્વપ્નો—આ ચિત્રમાં યુવતી તો દલે તદ્દન ખુબી જ બની ગઈ છે. એકબીજાએ એકબીજાને હૃદયનું અર્પણ તો કર્યું, રોલમદુદ્રાએ પોતાની માન્યતા તો સ્વીકૃત કરી, પણ સમાજની સાક્ષીમાં એ સંબંધ હજી નોંધાયો નથી. હૃદયથી તો યુવતી પત્ની બની ગઈ છે, છતાં સમાજ આગળ એ હુમારી જ છે. આવા સંધિભાગમાં હળપનાનું રોમાંચક સામાજ્ય વૈમવતી ટોચે પહોંચે છે. માવનાઓ અને આશંકાઓ પક્ષીની પેડે આશંકામાં એવાં તો સુખને તો છે કે સામાજિક આદર્શના શિખરથી યે સુવાં પહોંચી જઈશું એવાં એને આત્મવિશ્વાસ હોય છે. દુનિયા હોદાર છે, દુનિયાનો અનુભવ વિપ્લવ હોય છે, મોટામોટાં ઘટ્ટો પણ ઠાંલે ઠરીને વિપ્લવ થઈ જાય છે, પણ તેથી શું? એ તો દુનિયા છે. અમારો પ્રેમ દુનિયાને ઓતીને દુનિયાને વટાવી દેશે અને મનુષ્યસમાજે નહિ હળેતો એવા અુચ્ચ આદર્શોના અગત્યવાર કરશે એવાંએવાં શુભ મનોરાજ્યો એ જ જીવનનો સર્વોચ્ચ રસ છે.

અધોરાત્રીથી જે ધડીની શાહ જોતાં હતાં તે ધડી અને આવી ગઈ. જનસમાજે એ દંપતીને પાસે પાસે બેસાડ્યાં. આદર્શની પૃથ્વીય વીપજ્યોતિઃ પોતાની પ્રકાશ પર જોડમાં ફેલાયો, આશીર્વાદનાં પુષ્પો પતિપત્નીને મઠી ગયાં. એક સુવર્ણ બને બંધાયાં. દલે એ સંબંધ દલ થયો, શુભ થયો. એ દલે અવિચ્છિન્ન રહેશે અને સમાજને આશીર્વાદપ નીવડશે. પ્રેમ સ્વ-માવસુખ્ય છે, શુભ છે, પણ આદર્શીય તો એથી યે અુચો છે. એ વીપના પ્રકાશમાં જીવન કૃતાર્થ કરીશું એવો સંકલ્પ ફૂટુમ અને અગ્રણ માથે ચતાવીને પતિપત્ની કરે છે અને સમાજ તેથી પ્રસન્ન થાય છે.

• મૈત્રી તો બંધાત્રી, સમાજના આદર્શીયેલ મળ્યા, પણ જે વિધિથી તેજારી વર્ષ થયાં આપણા પુનર્જીવનપ્રત્યા આપ્યા તે જ વિધિ પ્રમાણે અમિ, પૂર્ણ હુંમ, વ્યવસ્થિત અને શોખને સહીતી રાખીને પરખીએ ત્યારે જ અનંત પેઢીઓના જીવનપ્રવાહ સાથે આપણો સંબંધ જોડાય. તમ અંતરે મૂતકાલ સાથેનું સંગઠન, વર્તમાનકાલનું સંવર્ધન અને ભવિષ્યકાલનું સર્જન છે. વેદકાળથી ચાલતા આવેલા વિધિથી જ એ નૃત્તિકર ઘચી ચક છે. અજિ બેન અઠ્ઠીજાનાં કુતારીયાનાં છેડા બાંધી લે છે. આજે એ જ સ્તંદગ્રેથી છે. હૃદયની યુગ માવના હૃદ છે. છે આ ગ્રંથો છેવલ વિધિમાય છે. વિધાતા યથાશક્તિ એ સ્તંદગ્રેથીનું કાવચનું પ્રતીક જીવનું, જાગનું, કાનું, કાનું બોલનું, અને કપાટાંધર વધનું એવું એઠ્ઠીજાનાં પોઠામાં મુકશે. પાતિપત્ની અહીં સમપત્ની માટે તૈયાર થયાં છે. માળસને—પ્રમાદી અને કુતાવળ માળસને, ધર્મ હૃદ છે: સાત વાર નિચાર કરે, સાત પગલાં મેરતાં સુધી વિચાર કરે, જે નિબધને વળગી જીવનપાનાનાં સાત પગલાં મથાં તે સંકલ્પે આજીવન નમાવે, શોમાવે અને કૃતાયે થાઓ. સમપત્ની એ સદજીવનનો સંપૂર્ણ સંકલ્પ છે. ગ્રંથીયુક્ત યાત્રામાં એ અરસ રીતે વ્યકત થાય છે.

દવે બને એઠ્ઠીજાના વિચાર નથી કરતાં. ક્રોતગ્રાત ઘચી એઠ યથા પછી એઠ્ઠીજાનો વિચાર ને શેા કરવા? દવે તો એઠનાં એઠનાં જે ગ્યેતિ પ્રગટાવી શક્યાં ન હતાં તે એઠન થવાથી અનના કાશમાં આવી ગયી છે. એ ગ્યેતિનો મંગલ પ્રકાશ આપ્યા વિશ્વને અર્પણ કરવેા અને પોતાનું જીવન આપ્યા વિશ્વ માટે કલ્યાણકારી બનાવવું એ જ દવે જીવનકાર્ય થાય છે. જીવન સંપૂર્ણ છે, વિશ્વસવામાં જીવન અર્પણ કરવું તેમાં જ આનંદની પરિસીમા છે. એ સંદેશો જાતજાતનાં વર્તુલ આપખને અનેક રીતે સમજાવે છે. અને એ સંદેશો સાંમળીને જ વંપતી હૃદ છે:

અં પૂર્ણમદ: પૂર્ણમિદં પૂર્ણાંત પૂર્ણમુતુક્યતે। પૂર્ણમ્વ પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

આ વિશ્વ પૂર્ણ છે. અમારું વૈવાહિક જીવન પણ પૂર્ણ છે. એ પૂર્ણમાંથી જ—વિચની પૂર્ણતામાંથી આ અમારું પૂર્ણ સદજીવન બનાવવામાં આવ્યું, કૈપર કિચકવામાં આવ્યું, કતાં એ કારણે વિશ્વજીવનના પૂર્ણત્વમાં કશી ક્ષુલ્પ નથી આતી. અમારું વૈવાહિક જીવન સ્વાર્થી અને સંકુલિત થાય ત્યારે જ વિશ્વજીવનને ખોટ જમાય ને? પરખીને અમે થોડા જ સમાજથી નોખાં પડવાનાં હતાં? અઠમાં થવાનાં હતાં? અમારા સદજીવનથી વિશ્વજીવનની સમૃદ્ધિ જ થવાની.

વિવાહ એટલે શિવ-શક્તિનો સંયોગ. જીવનની પ્રેરણાને પૂરાણકારોએ શક્તિ તરીકે કોઠખાવી છે. જીવનના સં-કલ્પને શિવ તરીકે વર્ણવ્યા છે. નર અને નારી જ્યાં સુધી એકાકી છે ત્યાં સુધી તેઓ અપૂર્ણ છે. પોતાના જીવનમાં બન્ને તત્ત્વોને એ ક્રોતગ્રાત કરશે ત્યારે તેઓ સંપૂર્ણ થશે. અપૂર્ણ વાણીમાં અને અપૂર્ણ કલ્પનામાં એ ક્રોતગ્રાતપણું વ્યકત કરવું અશક્ય છે પણ બન્ને મળીને જ એક શક્તિ થાય છે. તે વ્યકત કરવા માટે કવિઓએ અને ચિત્રકારોએ શિવ-શક્તિ-સંયોગ રૂપી અધેનારીનંદશરની કલ્પના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. એ શિવશક્તિસંયોગ રૂપી મદાંગલમથી દેવતાની રુપાસના એ જ વૈવાહિક જીવનનું સામાન્ય છે. શિવ-શક્તિ રૂપી પરમેશ્વરના વરદ હસ્તે એ જીવનને અમૃતવાન આપે છે.

દવે આ નિર્મય યુગલ જીવનપાનાનાં અનંત પગથિયાં ચડવાને તૈયાર છે. જ્યાં એઠ્ઠીજાનો આધાર છે. એઠ્ઠીજાને એઠ-વીજાથી પ્રેરના મળે છે. ત્યાં ગમે તેવો પવન વાય તો યે પગ આઠાંચલો પડવાનો નથી. અંધે ને અંધે એ ચડતાં જ જવાનાં અને પોતાની પાછલ સરાસિત પુષ્પો મુઠાં જ જવાનાં. “કુન્દાતિપક્ષમાં આ બધી માવના સમાકેતી છે. અહીં વંપતી આશ્વની વિશાએ આગલ ઘસતાં જાય છે. આપમે પાછલથી એમનાં શુભ કાર્યોં જોતા જઈએ છીએ અને પ્રસન્ન ઘચી એનું કોણુક કરીએ છીએ.

દરેક વિવાહ આવી જ બધી માવનાઓ સેવા અને દરેક વંપતીને વિવાદના પ્રારંભમાં, વિવાદના સુવીર્ધે મધ્યમાં, અને વિવાદની અંતિમ પર્ણતામાં એ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાઓ એ જ આશીર્વાદ.

વ્રતાત્રયે ચાલકુળ કાલેલકર

સસપદી

વૈ વૈવાહિક જીવનના આદર્શો સસપદીમાં સંપૂર્ણ વ્યક્ત થાય છે. જીવનનો આદર્શ સૂચો અને સૂચો બનાવવાની મહેનત કરનાર લોકોએ સસપદીના મંત્રમાંથી અનેક સારસારો અર્થ કાઢવા છે તે બધા સાચા છે. રચીકારના હેતુ છે. પણ તે બધાનો આધાર એ મંત્રોના સીધા શબ્દાર્થ અપર રચાએલી છે:

૧ 'ૐ એક મિત્ર એકપદો મય. સા. માં અનુવતા મય.' વૈવાહિકજીવન ચલાવવા માટે પતિ-પત્ની બન્નેમાં અત્યાદ જોડોએ છે. એકબીજાને પ્રેરણા આપતું ચૈતન્ય જોડોએ છે. સર્ગાવદાલો, શ્રિષ્ટ મિત્ર, અતિશય-અન્યામત, વહો અને બાલકો, નોકરચાકર અને બીજાં આશિર્વાદો બધાનો આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ અપર છે. માટે ધરની સમૃદ્ધિ સદા વધારવા માટે પતિ-પત્નીએ હમેશા તૈયાર રહેવું જોડોએ. એમાં પણ કમાણી કરવાની જવાબદારી પતિની છે, અટલે સુખદુઃખમાં પોતાનો અત્યાદ ટકાવવા માટે એ પોતાની પત્ની પ્રાસેથી સદાવતા માગે છે. પુરુષાર્થ કરવાની જવાબદારી મારી છે પણ તારી સદાવતા હમેશા જોડોએ છે. જીવનયાત્રામાં ઠાંટા આવશે, કળેટા આવશે, માટે હું આગળ ચાલીશ, તું મારી પાછળ પાછળ આવજે. હું જે વસ્તુ પાછોશ તે તું પણ પાછળ. આપણો આદર્શ એક રહેશે. તેથી જ આપણું જીવન એક રૂપ થશે. એમ કહી પતિ સસુન્દ્યાથી પરમાત્માને આર્થના કરે છે કે તે પતિ-પત્ની બન્નેને દોરે.

'મિત્ર' એટલે પ્રેરણા. એને જોરે જ ઘરસંસારનું માર્ગ ચાલવાનું.

૨ 'ૐ સૂચે દિપદો મય.' સૂચે એટલે શક્તિ, શારીરિક સામર્થ્ય. વિવાહસંબંધથી શારીરિક તેમ જ બીજી શક્તિઓ વધવી જોડોએ. મોટા કુટુંબનો માર અપાડવા માટે બન્નેમાં સર્વ પ્રકારની તાકાત આવશ્યક છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પરસ્પર આકર્ષણ સાથે એકબીજાની શક્તિ વધારવાની પ્રવૃત્તિ પણ હોવી જોડોએ.

૩ 'ૐ તપસ્વિત્યાય ત્રિપદો મય.' વિવાહનો ત્રીજો આદર્શ તે ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ. ગૃહસ્થાશ્રમ અપર યજ્ઞધર્મ, વાગ્દેવ્ય અને સત્યનામ ત્રણ આશ્રમ કલ્પલે છે, એટલા માટે દરેક ગૃહસ્થોએ ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો જ જોડોએ. એમ ધનધાન્યની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને દરેક જાતના શુભ સંસ્કારોની આવશ્યકતા પણ છે, એ બધા માટે કુટુંબીઓએ હમેશાં પ્રયત્નવાન રહેવું જોડોએ.

૪ 'ૐ મયોમન્યાય ચતુષ્પદો મય.' જો લોકો માને છે કે વિવાહ એ કેવળ અન્યોન્ય સુખ માટે જ છે તેમણે જાણવું જોડોએ કે પરસ્પર પ્રેમની સૂરી લાગણી, બધી જાતનું સામર્થ્ય, તેમજ ધનધાન્ય અને જ્ઞાન-કૌશલ્યની પ્રાપ્તિ એટલું મેળવ્યા પછી જ અને આ ત્રણે વસ્તુની જોગવાઈ અને ત્રિદિ કરી પછી જ માનસ સુખની કામના કરી શકે અને તેને પોતે પણ થકી શકે છે. વિવાહના સાત અંશમાં સુખસમાધાનને મધ્યસ્થાને મૂક્યું છે.

એમ ત્રિવિધ તૈયારી કરી પછી જ સુખ મોત્રવવા માટે માનસ તૈયાર થકી શકે છે, તેમ એ સુખમાંથી ત્રણ જાતનાં શ્રિષ્ટ પરિણામ નીકળવો જોડોએ.

૫ 'ૐ પ્રજામ્પ: પંચપદો મય.' પ્રજા એટલે સંતાન અને સમાજ. એમતા દિત્તે માટે ગૃહસ્થાશ્રમ હોવો જોડોએ. વિવાહનાં સંતાન સંસ્કારી હોય, છેળાએલાં હોય, તે જ માળાપોને કિલ્લાકમાં અને પરલોકમાં, કૌટુંબિક જીવનમાં તેમજ

સનાતન સામાજિક જીવનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થતી શકે. અપનિવદમાં હતું છે કે જે સંતાન સરમ છેલ્લાએલાં હોય તે જ માથાપાને અને બીજા પિતરેને અત્યંત લોક મેળવી આપે છે. એમને સદતિ અર્પે છે. પુત્રે અનુચિત લોકને આદર :

આના પછીનો આદર્શ વૈવાહિક જીવન માટે અત્યંત આવશ્યક છે. એ આદર્શ સંચવાય તો જ તમાજીવનની સંઘટના સ્થાય અને એની સુવાસ આખર સુધી રહે.

૬ 'કુલ કાનુમ્ય: પૃથ્વી મય.' વર્ષમાં જેમ એક પાછો એક એવી ક નસુઓ આવે છે અને આખી સૃષ્ટિ એ નસુ પરવે પોતાના જીવનમાં ફેરફાર કરે છે, તેમ જ પતિપત્નીએ પણ જીવનની નસુઓ જેમજેમ કરે તેમતેમ એકબીજાને અનુકૂળ થતું જોડાઈએ. વેપારવહેવારમાં મળ કરારને જ વળગી રહેવાની વાત હોય છે. જ્યારે આમાં એકબીજાને અનુકૂળ થવાની વાત છે. વાળપલના રમતિવાળપલામાં એકબીજા સાથે જેમ બંને મેલી જાય છે તેમ જ પ્રોદ થતાં વેત એકબીજાની પ્રોદ રસિકતાને અનુકૂળ થતી જાય છે. આના પછી જીવન સમુદ્ધ થતાં થતાં એકમાં આપે એમીરતા આવવા લાગી છે તરત બીજાએ પણ એને અનુકૂળ પ્રસન એમીરતા છેલ્લી જોડાઈએ. મંદિરાલ વખતે જ ધોરજ આપે, ધુળ વખતે જ સાતન આપે, પરાક્રમ કરવાના પ્રસંગ આવે ત્યારે જ પ્રોત્સાહન આપે. વિર્જેયમાં સુવિતા વ્યક્ત કરે, અને ધર્મોચ્છ્વમાં પૂર્ણ રીતે સાથ દે તે જ સાદ-ધર્મેયારિની છે. અને જ્યારે જીવન પરિપક્વ થતાં એક વિરક્તિ અનુભવે ત્યારે દામકુળ પરમર્દસને એમનાં પત્ની સારવામાતા અનુકૂળ થતાં તેમ મોક્ષમાર્ગે પણ પત્ની સાધનાસહચરી થાય તો એ વિવાહનો પરિપૂર્ણ અર્થ પૂર્ણ થયા ગણાય.

૭ 'કુલ સખા સપ્તમી મય.' આખા જીવનમાં જેને અનુસરણ જ કરવાનું છે, તે અનુયાયી કે ચુલામ તરીકે ગણાતી જવાની બીજ રહે છે. તે દુર કરવા માટે વિવાહનો સર્વશ્રેષ્ઠ અને ચરમ અર્થસ પરસ્પર સમાનતાવાળા સખ્યનો છે, એ આમાં સિદ્ધ હતું છે. સખ્ય અથવા સમાનતા એ કોઝીનો અધિકાર નથી. જ્યાં એક છે ત્યાં સમાનતાની જિજ્ઞાસા જ ન શકે. સખ્યના મળમાં પરસ્પર આદર અને મક્તિ હોવાં જોઈએ. પતિએ પત્ની સામે શ્વામિભાવ ન છેલ્લતાં, વ્યવહારમાં મુશ્કેલી-પણું એની પાસે આવેલું હોય તો, એ મેલતની ત્રતિ જ ધારણ કરતી જોઈએ. આમ પરસ્પર એકબીજાના અપાસક થવાથી જીવનમાં અપરિશ્રેય આનંદ તો પ્રાપ્ત થાય જ છે, પણ અખંડ સહવાસ હોવા છતાં કોઝી પણ વખતે એ સંબંધમાં વાસી-પણું આવતું નથી. શાક છે છેટાંછા ઘડતો નથી. અપા રોજ રોજ આવતાં છતાં જેમ પોતાની પ્રસન્નતા જાહેર છે તેમ વિવાહમાં પણ નર્મણમાં આહર્ણમાં અને નર્મણમાં સમવાળ અખંડ મળ્યા જ કરે છે. આથી નિત્યમનનતા, પ્રસન્નતા અને જીવતી સાંતિ જે સંબંધમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધ જ સાચો વિવાહ છે. એમાંથી જ બધી જાતાંનાં કલ્યાણ સરે છે. વિવાહસંબંધ આદિ, મધ્ય અને પરિણતિ વધે સ્થિતિમાં સુખમય, સાંતિમય અને કલ્યાણમય કરી શકાય છે.

આવે આદર્શ સેવનારી પત્ની સેવા દ્વારા, નમ્રતા અને પ્રસન્નતા દ્વારા જેવળ પતિને જ નહિ પણ સાયુસસરાની, નાંદવ મોજાઓની, બધાંની માનીતી સામાજી થતી જાય છે અને એના વાતાવરણને સીધે મનુષ્ય અને દેવ બધાજ સંતુષ્ટ થાય છે.

દક્ષાત્રેય ચાલકૂળ કાલેલકર

લક્ષ્મિવિધિનું નવસંસ્કરણ

સંવાદી અને સમુદ્ર પ્રદરશ્ચક્રવન માળવત માટે લક્ષ્મી સકળતા જરૂરી છે. જે વડા ઉપર જીવનની ઐક્યિક વાન અવલમ્બી રહે છે તે વડા પાને જ જીવનરૂપ છે; જીવનસાતત્યની દૃષ્ટિએ ફેટલો લય મોક્ષસ છે તેટલી જ ઉત્પત્તિ મોક્ષસ છે. જીવનના ગંભીરતમ અને મન્યતમ આ પ્રસંગને આપણા પ્રાચીનોએ પવિત્ર અને સુભગ ભાવનાઓ સાથે સાંકળ્યા છે. આપણા લક્ષ્મિવિધિનાં તત્ત્વોને તપાસતાં એટલું તો જરૂર રૂપક થાય છે કે આપણી લક્ષ્મીભાવના બ્યવહારુ નેયજ્ઞ હૃદય આદર્શયુક્ત હતી. વડાનો એક હેતુ પ્રત્યેત્પત્તિ છે એમ સમજીને આપણા પ્રાચીન સમાજે એવી વ્યવહારુ જરૂરિયાત સ્વીકારી હતી, તો એનો મુખ્ય હેતુ વરકન્યાનું માનસિક ઐક્ય તેમજ સખ્ય છે એમ પણ તેણે કહ્યું હતું હતું. લક્ષ્મી તે એક જીવનનો કરાર તો છે જ, પણ એ કરારની રૂતિને તદ્દન મૌન્ય બનાવીને નૈનિક અને આધ્યાત્મિક સંવાદ ઉપર જ મુખ્ય ભાર મૂકીને આપણા લક્ષ્મિવિધિએ સમૃદ્ધ પાવિત્ર્ય જાળવી રાખ્યું છે. આ સુભગ ભાવનાને અને આ પાવિત્ર્યનો સમજીને આજે પણ આપણે આપણા લક્ષ્મીજીવનના આદર્શો સેવી શકીએ એવી દૃષ્ટિથી હું લક્ષ્મિવિધિનું આ નવસંસ્કરણ અહીં સમજી રહું.

જૂનામાં જૂનાં શુદ્ધસત્યથી માંડીને આજના મામાન્ય સાક્ષુ લક્ષ્મિવિધિના સ્વરૂપને તપાસનારો તરત જ સમજીશે કે જુદે જુદે વખતે મોલવના મંત્રોમાં પણ માનવદ સંજ્ઞા છે, તે પછી કરવાના વિધિની મૌન્ય વિગતો દેશકાળ મુજબ થયી હોય તે તો સ્વાભાવિક જ છે. અવશ્યપણ આ વિચારને 'ઉચ્ચાવચાર' કહીને દેશદેશ મુજબ બદલા ગયું છે. આથી આજે આપણે લક્ષ્મિવિધિની પુનર્વિચારણા કરીએ તેમાં અસામાન્ય કે અનાર્થ કશું જ નથી.

આપણા વિચારોની પ્રેરણાને જે આજના જમાનાને, મારા મન મુજબ, અનુકૂળ થઈ પડે તેવો, આપણી ભાવના તથા પાવિત્ર્યને અને તેટલાં જાળવી રાખે તેવો અને આજના કાયદાની દૃષ્ટિએ થોડું જળાય તેવો લક્ષ્મિવિધિ આ સાથે બેંટયો છે. તેમાં નીચેનો ક્રમ છે: પામિષ્વદલ, લાન્નહોમ, પ્રદક્ષિણીકરણ, સમપત્રી, સાક્ષ્ય અને શુદ્ધપ્રસ્થાન. આ બધાં તત્ત્વો આપણા પ્રચલિત લક્ષ્મિવિધિમાં હાજર હોય છે. આ દરેક પ્રસંગે મોલવના મંત્રો અને ત્યાં સુધી જે તેના ને જ રચ્યા છે, પણ આ વિધિ હિન્દુમાત્રને-અર્ધી ક્રમેને-સ્વીકાર્ય થાય એવા હેતુથી તેમાંથી નિશ્ચિત વૈદિક દેવતાને અનુલક્ષના ભાગો કાઢી નાખ્યા છે. 'પામિષ્વદલ'માં 'મમ ચિત્તે'નાથો સ્થાનક માનવચલસત્ત્વમાં જ મળે છે, બીજામાં તદ્દિ. 'શુદ્ધપ્રસ્થાન'માં સર્વેશ્વરીકૃત મંત્રમાંથી છેલ્લાં બે ચરણો તથા તેના પછી મોલવા મંત્રો બે તથા દીધાં કે તેનાં કારણ એ મૂળ મંત્રો વાંચનાં જ રૂપક થયે. સાક્ષ્ય વખતે મોલવાનું બે પૂર્વે પાઠ્યું છે. શુદ્ધપ્રસ્થાન સમયે આચાર્યના મોંમાં સૂક્ષ્મ સ્થાનક એ રચ્યો અનુકૂળ છે એમ સમજીને જે એને ત્યાં મુક્યો છે. આમ, અને ત્યાં સુધી મૂળ શુદ્ધસત્ત્વોને વકાદાર રહીને, આજે અસ્વીકાર્ય અને તેવાં તત્ત્વોને તેમાંથી ગાળી નાખીને આ લક્ષ્મિવિધિ હું વાચનાર સમક્ષ મૂકું છું.

અહીં નિચેલી લક્ષ્મીભાવનાને સરખ કરતાં ફેટલક વિગત આપણા ઉત્તમ ચિત્રકાર શ. કન દેમાણેએ આપી રહ્યું કર્યું છે. તેની સાથે આ લક્ષ્મિવિધિને બેંટવાની ઉદારતા બતાવવા માટે હું તેમની પ્રશ્ની છું.

ડાહરરાય રાંધીલાલસ મોકડ

લક્ષ્મિવિધિ

ઉચ્ચાવચાર પોતાને ત્યાં સારો અને સુન્દર મળકપ કરવો અને વર પરાજીત આવે ત્યારે વરપક્ષનો થોડું આદરસ્તકાર કરીને તેના પક્ષવાળાને મળકપમાં મોકલવા. પછી મળકપમાં વચમાં કે એક અનુકૂળ ખુલામાં વર, કન્યા, કન્યાદાતા, કન્યાદાત્રી તથા આચાર્ય એટલાં થોડાં આમન ઉપર બેસે. તેમની વચમાં, અને તો વેરી ઉગર, નહિતર કુપડમાં, નિમ્ન બાજુ અને તે ન અને તો દીવાની ત્યાંત રાખવી. પછી આચાર્યે જાભા થઈને નીચેનું મોલવું: જે શ્રોતાઓ, સાંભળો.

આપણે આમુકના પુત્ર આમુક નામના પડનું સહ્ય આમુકની પત્ની આમુક નામની કન્યા સાથે અગ્નિની અને નમાની સાક્ષીએ
શકે, જો-એ વિધિને તમે જણા એકચિત્તે આપવાકરો.

પ્રાણિમલ્લભુ: પછી મહાને પ્રમાણે સમાપ્ત થયે કન્યાદાવાએ નીચેનું બેસીને કન્યાને કન્યાનાં હાથ લેવા કન્યાના
હાથમાં, લેવાના હાથ ચત્તા રહે તેમ, મુકયે.

કન્યાદાતા: આને, આમુક ગામમાં, આમુક ગણે, આમુક માટે, આમુક નિમિત્તે, આમુક વારે, આમુક સમયે, આમુકની
પૌત્ર, આમકનો પુત્ર, આમુક પૌત્રવાળો, આમુક અપરંકરાળો અને આમુક નામનો હું, આમુકના પૌત્ર, આમુકનો પુત્ર, આમુક
સેત્રવાળો, આમુક અપરંકરાળો અને આમુક નામનો હું વર, આમુકની પૌત્રી, આમુકની પુત્રી, આમુક સેત્રવાળો, આમુક
અપરંકરાળો, નમારો અને(ની મંમનિથી) નરનું વચન થઈ ગયું છે તેની આમુક નામની કન્યા તને આપું છું.

ત્યારે કન્યાદાતાએ પણ 'હું' પણ આપું છું' એમ કહેવું.

પછી તમે પાતાના જગણા હાથમાં કન્યાનો જગણો હાથ લેતાં હું સ્વીકારું છું એમ કહી નીચેનું બેસાવું:

મમ મતે જ હૃદયે રજાનું
મમ નિલસતુચિત્તે લેડાનું ।
મમ યાત્રમેકમમ સુધમ્ય
પ્રજાપતિપદે નિવૃત્તમ્ સમમ્ ॥

ગુણ્યામિ તે મૌઘગાત્રય હસ્તે ।
મયા પત્ન્યા જરુષ્ટિપ્રાપ્તમ્ ॥

ત્યારે પછી વળી તમે નીચેનું બેસાવું:

કોડશત ? કસ્તાદાત ?
કાશ્યપદાત, કાસ્યપદાત ?
કામો દાતા કામઃ પ્રતિષ્ઠિતા
કામિતત્ત્વં.

પછી તમે કન્યાને નીચે મુજબ કહેવું:

અગોડહમમિ સા તમ
સા તમમિ અગોડહમ્ ।
હૌરહે કૃષિતી તમ્ ॥
તાવેન વિવહાવતે
તે યસ્તુ જરુષ્ટ્યથઃ
મવિયો મેવિયન્ યમનસ્વમાર્ગો

વરથેન દારુઃ કાતમ્
દ્રુણુયાન કારુઃ કાતમ્ ।
તૈવેન દારુઃ કાતમ્ ।

મમ કનો તું હૃદયે સમાવશે,
મમ ચિત્ત તુજ ચિત્તને સમાવે.
મમ વાગને એક મને તું લેઈ,
પ્રગળપતિ મમમાં તુને વિચારે.

અનું છું મોલાઅમદા હસ્તે
હું પતિ સાથે તું સ્વીધીયુ સાથે.

કાણે આપી ? કોને આપી ?
કોને આપી, કામને આપી.
કામ દાતા, કામ પ્રતિષ્ઠિતા,
કામનું જ આ છે.

આ હું છું, ને તું.
ને તું છે, આ હું.
હો હું છું, પૃથિવી તું.
તેનાં આપણે બે પરબીએ,
દીર્ઘયુ તારી અંતન થાય.
એકમેકને પ્રિય, પ્રકાશનાં
સમાતાનવાળાં આપણે બે
મેા વર્ષ સુધી નેમીએ,
મેા વર્ષ સુધી આંબળીએ,
મેા વર્ષ સુધી છતીએ.

સાગ્રાદિપ્તમ્: પછી પરકન્યાએ પાતાનો આસને બેઠાં રહીને જ હાથમાં અક્ષત-પુષ્પ રાખતાં, પછી કન્યાએ નીચેનું બેસાવું:

હમે નામુપાત્તે ત્વાજનાતવચ્ચિત્તકા ।
અયુષ્માનસ્તુ મે પતિરેષમત્ ॥ ક્ષાત્તો મમ ॥ સ્નાહા
દમત્ ત્વાજ નાવવાચ્ચાઓ મમુદ્ધકરણં તવ ।
મમ મુન્યે ન મેવદનં તવમિરનુમયગતમિચં ॥ સ્નાહા

બેલે છે નારી આનું આ મેાખાઓ અંટારી આઈ,
આયુષ્માન અતે મારો પતિ, એક અર્થો રીકે સ્નાહા.
અંહું છું અગ્નિમાં જાળે, સમરિકાજન તારી,
મારો અંગદ નારીથી થઈને, અગ્નિ સ્વીકારજો, સ્નાહા.

આ એક મંત્ર કન્યા પોતાની શ્રેષ્ઠ કૌટુંબી બહેનને આપી કે હીંગીની ન્યેતલ ઉપર આશનપુષ્પ અંટકાં.

પ્રદક્ષિણીકરણ (કેરી): પછી વરકન્યાએ લૂકાં થઇ હાથમાં હાથ રાખી આશિની અથવા હીંગીની ચાર વાર પ્રદક્ષિણા કરવી. પ્રદક્ષિણા કરતાં દરેક વખતે બંનેએ નીચેનો ગાયત્રી મંત્ર ગોઠવવો:

ॐ સત્ત્વવિનુર્વરણં મર્મો દેવમ્ય યીમદિ ।

ચિંતા યો નઃ પ્રસેદયન્ત ॥

સમપદી: પછી વરકન્યાએ પોતાનાં આમને કાઢતાં રહેવું. ત્યાર પછી તેમણે એકબીજાના હાથ પકડીને મણકામાં પાડીને આશિ ન્હાં મેઠાં હોય તે દિશામાં એક પછી એક સાત પગલાં (જેનેએ સાથે) ભરવાં. દરેક પગને નીચેનું આશ્રવું:

હય પક્ષપદી મંત્ર ।

કંઠે દ્વિપદી મંત્ર ।

રાગમોવાય ત્રિપદી મંત્ર ।

મળાનમવાય ચતુષ્પદી મંત્ર ।

પશુન્યઃ પંચપદી મંત્ર ।

કમુલ્લયઃ પટપદી મંત્ર ।

મળા મત્તપદી મંત્ર ।

પહેલે પગને અનવતી થા.

ચીત્તે પગને વળવતી થા.

ત્રીત્તે પગને ક્ષત્તપોત્તપત્તી થા.

ચોથે પગને સખવતી થા.

પાંચમે પગને વશ્તુ(રુદ્રિ)મતી થા.

છઠ્ઠે પગને જનુ(સખા)મતી થા.

સાતમે પગને મિત થા.

સાક્રિય: ત્યાર પછી વરકન્યાએ મણકામાં વડિલા આદિ પામે તેમના મારે રાખેલાં આમને આવીને મેલવું. ત્યારે આમમાં નીચેનું મોલવુંક જે શ્રોતાઓ, સાંભળે. આજે અમુક ગામમાં, અમુક વર્ષે, અમુક નિધિએ, અમુક વારે, અમુક મગધે, આશિની તથા તમારી સાક્ષીએ અમુકના પુત્ર અમુકે તામના વરને, અમુકની પુત્રી અમુક નામની કન્યા સાથે વિધિમત્ર ગ્રહ થયું છે. હવે તમે વરકન્યાને આશીર્વાદ આપો, જેથી તેમનું જીવન સુખર અને એવાડી બને.

પછી વરકન્યાએ આશાવર્તને તથા ત્યાં બેઠેલાં બધાં વડિલાને પ્રણામ કરવા.

[કન્યાપક્ષે આવેલાંની તથા વરપક્ષની ઉપહાસગદિથી સત્કાર કરવો હોય તો તે તથા મિત્રમંડળે અભિનન્દનાદિ વંદ કરી કરવું હોય તો તે આદી કરવું.]

ગુહ્યપ્રસ્થાન: પછી વરકન્યા ચઢદાર પાસે આવીને કાઢતાં રહે અને ત્યાંથી વરપક્ષવાળાં કન્યાપક્ષની રસ્તે હો. પછી, પોતાના પક્ષનાં સ્ત્રીપુરુષો સાથે વર કન્યાને હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને પોતાને જે જગ્યા પ્રસ્થાન કરે ત્યારે આશાએ દારમાં બેસીને તેમના ઉપર પ્રાપ્તશ્રિ કરતાં નીચેનું મોલવું.

સ્માનસરઃ કમલિનીઠ્ઠરિતેસ્મૃતિમ-

શ્રદ્ધાયાદુર્ભિયમિનાર્કમયુલ્લતાયઃ ।

મુગ્ધાતુલ્લેહાયગ્જે સુરેરેણુરસ્થાઃ

શાન્તાનુકુલપનઘઃ શિવઃ પન્થાઃ ॥

હો પદ્માવીર્ય સરે પુર પાર દરુ,

હો સદા ગાર તરથી રવિરશિમ તાપ,

હો રેણુ ત્યાં કમલની કુમળી રૂબની

હોવાયુ શાન્ત, અવકેતઃ શિવ પ્રથાત!

પછી વરપક્ષવાળાં પોતાને થેડ જાય.

સૌમાગ્યકુંકુમ

(પ્રથમ એ તામનું ચિત્ર)

આ સૌમાગ્યસુંદરીની એકાચતા અને પવિત્રતા, એની કેશીય મન્મથતા જ છે. આના ચિત્રમાં રેખાનું જે નામનજર્ય છે તેનું તો હોઝી માગ્યશાળી કુટુંબમાં જ જાણ મળી શકે છે. પ્રેમપૂત કુટુંબમાં હોઝી ગુલકની જેમ પાતાની સહજ સેવાથી આમું પાતાવરણ અડાપિત કરે છે. અને સાથેસાથે અસાસિત પણ બતાવે છે, તેથી જ રેખે આ મન્મથ આના ચિત્રના પાતાવરણને સજીવન અને માંગલ્યમય બતાવે છે. આથી મન્મથ તો કુહરેલી અગિયો માંગલ્યતા બધા માથે એટલા બધા સ્વામાવિષ્ઠ લાગે છે કે જેમ પ્રકાશ પ્રાગળ નિમિત્ર એલાય થાય છે તેમ આ આંગે પ્રાગળ જાણે આના દુનિયાનાંનું પ્રમંગળ અલાય થઈ ગયું છે.

આ બાળા પાંદલા કરતી વખતે પાતાના સૌન્દર્ય કરતાં પાતાના સૌમાગ્યનો જ વિશેષ વિચાર કરે છે; તેથી એની મુખમુદ્રા પર અમિમાનની તુમિ નથી પણ સૌમાગ્યનું સમાધાન છે. મહાવાસ સાથે એકાંતનું પાતાવરણ પડે પાદપાતી શક્તિ અરીસાની જ હોય છે. અથવા પ્રેમ પણ હકી શકાય છે એજાન્ન કરતાં સહવાસનો આનંદ આપવાના કીર્મિયા અરીસા જ હકી શકે છે. આમું પાતાવરણ વિષ્ણુમયૂકત છે. અને એની એવર ચિત્રકાન્તી કૃપાથી સૌમાગ્યસુંદરીનું કિવિષ્ણુ વર્ણન મળે છે.

માથાના પાછળની ઝુમિએ અને હાથની આંગળીઓના પળીક જાણે એકજીજાને તથા તથા પાદ આપતા હોય એવું કશ્ય આપણી આગળ ઝૂમું કરી ચિત્રકારે ચિત્રની રિશરતા માંગી નાખી છે અને એનું સ્થાન શૈવનાસદૃજ તરતનાને આપ્યું છે. એકાંતના અંત્યા દશવસાં અન્વયા તરતતા લાવવી મુશ્કેલ હતી. અરીસાવાળા હાથની આંગળીએ એવી તો આતિથ્યશીલ છે કે એ દશીઓના કુંડાળમાં જહી બેસવાનું મન વરેછને થાય. અને એ જ વખતે કદવને સેવવળી પણ મળે છે કે એ બાળાની પવિત્રતા અને પ્રસન્નતા બેનના રસાવતની યોગ્યતા દશી તો જ એ સ્થાનની આશા કરી શકે.

સૌમાગ્યસુંદરી પહેલાં વગર તો ચિત્રશય જ નહિ. પણ એ જો અડાવવાર ઘડી અગિયોમાં પુચી જાય તો આમું પાતાવરણ મામું જાય. અરી તો માલા અને હાથનું કેવળ સચન જ છે. કંઈપો એકાંતનો મંગ ન થાય એટલા માટે નિઃતલબ રહ્યાં છે. હજન કાનમાં તલકનાં રેળો જ પાછાંરેને હરે છે કે આ સ્ત્રીરત તરછળી અંગીકાર થવાથી અને હુનાથે થવાં છીએ.

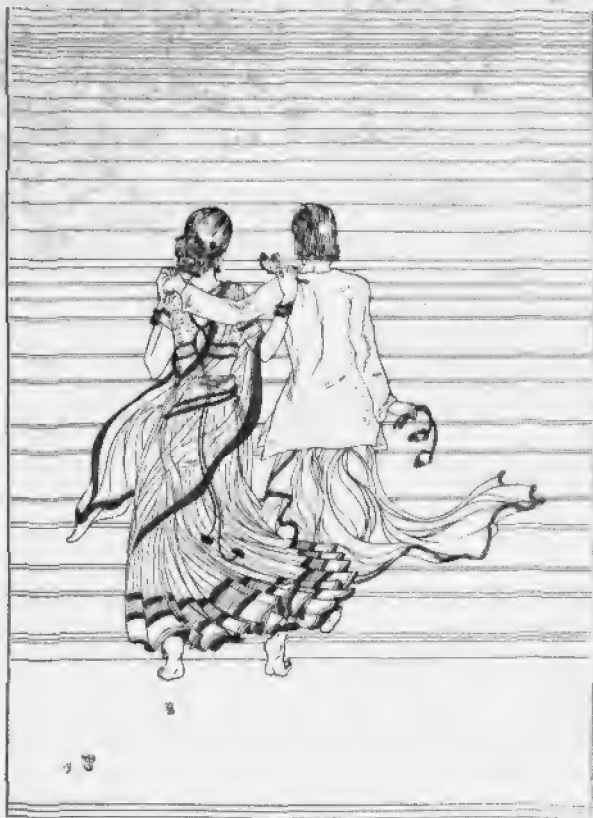
આમું ચિત્ર આશીર્વાદપ છે, અને જાતોરના કદાવમાંથી અધિકારપૂર્વક આશીર્વાદ મેળવે છે.

દુનાવેય ચાત્રકુળ કાલેલકર

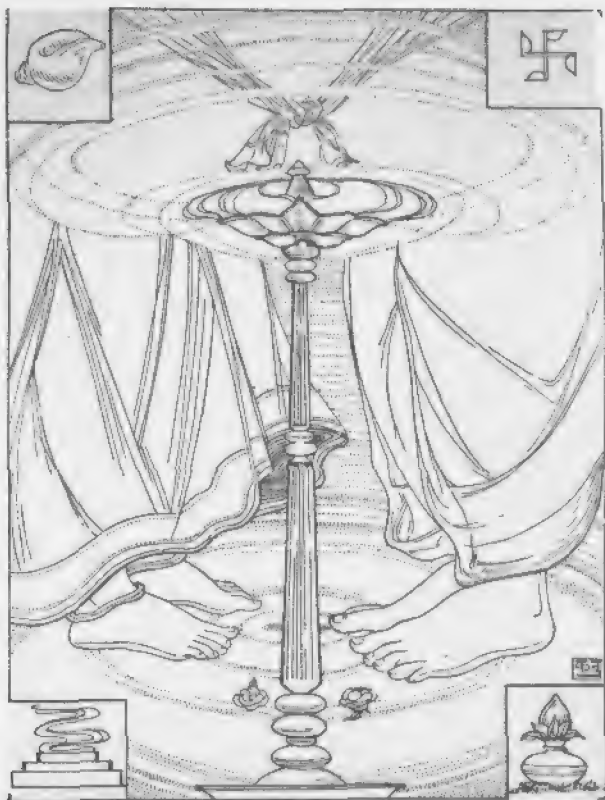

પ્રણયમત્તા અને મંગલકામી
પ્રસન્ન અને ઉદ્વેગભાવ
સૌમ્ય અને સૌંદર્ય

એવા વિવિધ જીવનભાવોની પરાકાષ્ઠાને રંગભરી રેખાચિત્રમાં
મૂર્ત કરતાં નૃત્યાલેખનોનું, આ જ કલાકારની કલમનું નવું આદ્યમ

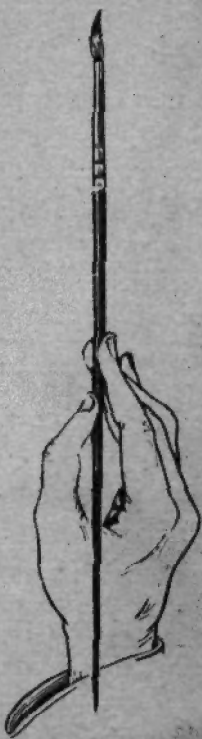

નૃત્ય રેખા
ચિત્રકાર કલ્પ રમણી

From the
Pen Pencil and Brush
of
KANU DESAI

NRITYA REKHA
LAGNOTSAVA
RANGA LAHARI
FOLK RITUALS
FESTIVAL OF LIFE
MANGALASHTAKA
GAYATRI
WATER COLOURS
MAHATMA GANDHI
INDIA'S PILGRIMAGE
SEVENTEEN SILHOUETTES

To be had from
Kumar Karyalaya Ahmedabad
D. B. Taraporevala Sons & Co. Bombay

